

IZLAGANJE SA NAUČNOG SKUPA

UDC 321.01:929

159.942.6

LEGITIMNOST I STRAH U DELIMA GILJERMA FERERA¹

Milan Podunavac²

REZIME

U tekstu se naglašava središnja uloga staha u razmatranju problema političkog poretka i dokazuje da svaka teorija države i razvijena politička ideologija teži da izbegne kolektivne posledice straha. Uprkos njegovoj važnosti, problem straha je bio zanemarinan u glavnim tokovima političke teorije. Autor je ponudio kratku genealogiju načina na koji se problem straha razmatrao u tradicionalnoj političkoj teoriji, počev od Tukidida. U središtu analize je složeni odnos između poretka, straha i legitimnosti u radovima Giljerma Ferera i njegovog učenika Ištvana Biba. U poslednjem delu teksta autor je pokušao da pokaže kako se o političkoj dinamici Balkana može razmišljati u širim okvirima Fererove političke teorije. On smatra da Fererov pojam kvazilegitimnosti može biti plodan za takvu analizu.

KLJUČNE REČI: Ferero, poredak, strah, legitimnost, kvazilegitimnost, diktatura

STRAH U POLITIČKOJ TEORIJI

Strah je inherentan ljudskom društvu, ali podjednako je tačno i to da on predstavlja negativno i teško osećanje. „Strah je ono čega se najviše plašim, on prevazilazi svako drugo osećanje” (Montaigne). On podvlači neizvesnu strukturu ljudskog postojanja i ponašanja: plašimo se smrti, boga, moći, gubitka, neprijatelja, stranaca, nepoznatog. Zajednice i pojedinci često su zahvaćeni strahom i paničnim užasom. Prikazujući izbezumljenu gomilu koja beži glavom bez obzira, Gojina slika „Panika” (Prado) podjednako je snažna kao i Tukididov opis bezumlja na Krfu, u kome strah

1 Izlaganje održano na naučnom skupu “Giornate internazionali di studio su Gaetano Mosca e Guglielmo Ferrero”, La Sapienza Università di Roma, 27-28. januara 2011. godine

2 Autor je redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu

okiva ljude, rađa ludilo i briše svaku granicu između kukavičluka i hrabrosti. Očigledno je da postoje moćni razlozi zbog kojih ne postoji društvo u kome je strah nepoznat i zbog kojih bi suprotno stanje, čak iako neznatno moguće, bilo nepoželjno. Iako se suštinske bitke sa strahom ne mogu dobiti, ipak je moguće da pod određenim uslovima budu izbegnute institucionalizovane (naročito političke) eksploatacije destruktivnih i iracionalnih strahova. Odgovor na ovo pitanje traži političku teoriju straha. I tu se otkriva velika neravnoteža između važnosti straha za politička društva i stanja političke teorije. Ovu neravnotežu, u jednom od najboljih radova posvećenih strahovima zapadnih društava, otkriva Žan Delimo (Jean Delumeau) u knjizi „Strah na Zapadu”, u zgusnutom uvodnim traktatu pod naslovom „Prećutkivanje straha”. Iskoristićemo ovu formulu Delimoa da izložimo nekoliko opštih argumenata. Prvi je najjednostavniji. Strah je iskustvo koje ima svako od nas, pa stoga zašto da se bavimo nečim što je očigledno i iskustveno? Znamo mi šta je strah i kako sa njim. Drugi je argument blizak ovom i demonstrira ga Rejmond Aron (Raymond Aron). Strah je nepolitički, to je subpolitička emocija koja pripada polju psihologije i kulture i nije proizvod delovanja institucija, zakona i moći. Prema tome, njega je nemoguće politički ograničiti, kontrolisati i zatomiti. Ako straha i ima, on pripada ljudima niskoga porekla, kako čitamo u rimskog pesnika Vergilija (*Eneida*, IV, 13). „Strah je znak niskoga porekla“. Strah je mana, hrabrost je vrлина. Strah pripada sirotinji, hrabrost je aristokratska vrлина. Ovo je opšte mesto u istoriji političke teorije sve do Tokvila (Tocqueville). Tako u Platonovoj „Državi” Sokrat definiše hrabrost kao očuvanje nazora usadenih zakonima i obrazovanjem o tome čega se treba bojati. Hrabrost je jedna od četiri vrline (umerenost, mudrost, pravda i hrabrost). Ono što je pravda u miru, hrabrost je u ratu. Oni koji vode rat ne boje se smrti, oni se više boje ropstva nego smrti. No, hrabrost je istovremeno i strah. Strah od čega? U Platonovim „Zakonima” čitamo - „strah od srama“. Mada je svaki ratnik istovremeno i „hrabar“ i „plašljiv“, tajna je kako „pravi strah“ pobeđuje „rđavi strah”.

U uvodnom delu iznećemo još jedan argument o odnosu političke teorije i straha. Metodički je važan i pripada Džordžu Kejtebu (George Kateb). Strah, smatra Kejteb, pripada tamnoj strani ljudske prirode, on je jedno veliko političko zlo. Ima nešto, kaže Kejteb, i u postupcima vladara i u političkoj teoriji, što bavljenje strahom ispunjava velikom nelagodom i negativnim emocijama. „Zašto vladavina dozvoljava zlo velikih razmera? No, kada sam počeo da se bavim pitanjem političkog zla, bio sam zapanjen koliko je kanonska politička teorija od male koristi”. Ambicija je ovoga rada da, oslonjen na političku teoriju Giljerma Ferera (Guglielmo Ferrero), redefiniše ovo stanovište i označi elemente one tradicije koja, oslonjena na polje „negativne politike“, tematizuje odnos straha i poretka kao njegovu

osnovnu osu. Počecemo razmatranja jednom od najsnažnijih artikulacija takvog stanovišta, političkom teorijom straha Ištvana Biboa.

U uvodnim delovima studije „Razmišljanja o društvenom razvoju u Evropi” (*Reflection on the Social Development in Europe*), Ištvan Bibó (István Bibó), mađarski učenik Giljerma Ferera, naglašava središnju ulogu straha za politički poredak, dokazujući da svaka teorija države, svaka razvijena politička ideologija uči čoveka šta bi on, kao pojedinac i kao član zajednice, trebalo da čini da bi izbegao kolektivne posledice svog straha. Oslanjajući se na Ferera, Bibó navodi da je strah antropološko svojstvo koje ima svoje korene u svesti o smrtnosti – „čovek je jedino biće koje je svesno svoje smrtnosti“. On tvrdi da žudnja za moći nastaje iz straha, a posedovanje moći je način da se savlada taj strah. Uprkos tome, tvrdi Bibó, upotreba moći, koja je ukorenjena u strahu, opasna je i stoga napori da se upotrebom moći savlada strah od smrtnosti nužno završavaju neuspešno. Njegova slavna opaska da „biti demokrata znači ne plašiti se” ističe ključnu vezu između straha i poretka. „Važno je prepoznati da je lažna nada u izbjavljenje od osećanja straha pomoću sticanja moći i prisiljavanja drugih. Drugim rečima, neko bi bio u zabludi ukoliko pokuša da savlada strah tako što će uvećavati moć, silu i prinudu nad drugima. Upravo suprotno je tačno: nije moguće osloboditi se straha niti tako što ćemo se pokoriti nečijoj tlačiteljskoj prinudi, niti tako što ćemo druge držati pod tlačiteljskom prinudom” (Bibó 1962, 430). Bibó s pravom primećuje da, tokom većine svoje istorije, čovečanstvo nije uspeo da se izbavi iz začaranog kruga između pokoravanja prinudi i upotrebe prinude. On razmatra dva modela koji, prema njemu, pružaju način da se ljudi oslobode zastrašujućeg kruga moći i otkriva da se sloboda i život, koji je oslobođen straha i kojim vlada razum, mogu institucionalizovati i učiniti trajnim. „Među ostalima, pojavljuju se političke ideologije i prakse koje ljudsku istoriju mogu učiniti boljom od onoga što je Ferero nazivao monotonim smenama tiranija i koje su započele eksperiment trajnog humanizovanja i moralizovanja vlasti, kontrolu vlasti pomoću elementa slobode kao vrhovne vrednosti” (Bibó 1962, 426).

U jezgru Bibovog pokušaja bila je analiza formativnih principa evropskog ideala političkog poretka, koje naziva „evropski eksperiment”. Prvi eksperiment čini rimsko nasleđe, koji je Rimu obezbedio trajnu legitimnost, nezabeleženu u staro doba; drugi je nasleđe hrišćanstva. Ovaj amalgam rimske sklonosti racionalnom organizovanju društva (principima poretka) i hrišćanskog zahteva za moralizacijom političke moći (principom legitimnosti) jeste način kako da se zajednica oslobodi straha. Na ovaj način je Ištvan Bibó produbio Fererovu političku teoriju i njen središnji trougao koji čine pojmovi poretka, straha i legitimnosti. Trebalo bi da budemo zahvalni Bibu što je obogatio centralnoevropski politički diskurs sa oboje, problemom straha i Fererovom političkom teorijom, ali u vezi sa time ovde

bi valjalo da se napravi kratak sažetak. Savremena politička teorija nastavlja da ignoriše i problem straha i Fererovu političku teoriju. Čudno je da je politička misao bila zatečena novim talasom širenja straha zato što je, u poslednjim decenijama, pitanje straha retko bilo razmatrano unutar polja političke teorije. Ako za trenutak ostavimo po strani nasleđe koje je započelo sa Tukididom i njegovom „Istorijom Peloponeskog rata“, nastavlja se sa Monteskieom (Montesquieu) i njegovim prerađivanjem u moderne pojmove antičke klasifikacije tipova vladavine, kao i sa Tomasom Hobsom (Thomas Hobbes) i njegovom formulom „zaštita za poslušnost“ koja je osnažena u delima Karla Šmita (*Karl Schmitt*), možemo dodati da su tri najznačajnije ličnosti iz oblasti političke teorije koje su se bavile ovim problemom gotovo odsutne iz rasprava. Sjajno predavanje Franca Nojmana (Franz Neumann) o ovom problemu, održano u Berlinu pre pola veka, bilo je među poslednjim sitematskim bavljenjem temom i palo je u zaborav. Giljermo Ferero je gotovo nepoznat i ignorisan. Džudit Sklar (Judith Shklar), koja je kao disident prodrmla liberalnu teoriju političke moralnosti, menjajući „liberalizam prava“ sa „liberalizmom straha“, još uvek je disident unutar glavne struje liberalnog političkog mišljenja. Postoji nešto samoporažavajuće u pojmu straha, kako naglašava Monteni. Politika straha je najmanje zastupljena u ovom opusu. Čini se da je u pravu Huan Koradi (Huan Coradi), latinoamerički politički naučnik, koji je, inače, napravio možda najbolju studiju o režimima straha *Ka društvu bez straha* (*Towards Society without Fear*), kada dokazuje da je još Giljermo Ferero na najsystematičniji i najobuhvatniji način koristio pojam straha kao polaznu tačku političke teorije. Teško je ne složiti se sa ovim.

POREDAK I STRAH

Tukidid navodi da je Perikle u svojoj zagrobnoj besedi tvrdio da je za održavanje poretka i zakona „strah naš glavni saveznik“. On je posebno istakao tri oblika straha: strah od zakona („nepisanog zakona za koji svi ljudi priznaju da je sramotno prekršiti ga“). Druga dva oblika su strah od bogova i strah od neprijatelja. U isto vreme, Perikle nas uči da je hrabrost druga strana straha. Hrabrost je najstarija javna vrlina. Strah i hrabrost su dva lica istog boga, Janusa, boga poretka. Poredak je najviše javno dobro. Lekcija koju smo naučili iz kanonske političke teorije odnosi se na poredak unutar grada, ili još preciznije, to je niz tekstova o načinima da se izbegne nered koji ugrožava zajednički život unutar političke zajednice. Strah od neporetka je najtraumatičnije iskustvo za svako političko društvo. Od Tukidida, preko Makijavelija i Hobsa, Hane Arent (Hannah Arendt) i Ferera, politička teorija nas upozorava o traumatičnim posledicama rata i razaranja pravnog poretka (zakona). Prirodno i najbolje mesto da se to ilustruje

jeste slavni opis građanskog rata koji se dogodio na Krfu, 472. godine p.n.e. Rat je nasilni učitelj, to je stanje stvari kada ljudska bića postaju „robovi strasti“. Strah je najači od njih. „Razlog poretka“ u političkim i nepolitičkim zajednicama leži u dubokom i neizbežnom pitanju o načinu da se izbegnu zastrašujuće posledice straha od neporetka.

U kratkoj raspravi *Rasprava o zakonima (Discourse of Laws)*, Hobs ocrta minimalni pojam poretka: „... istinski cilj zakona jeste da zavedu i uspostave poredak u vladavinu među ljudima, čiju nadležnost su svi obavezni da poštuju, pre nego dovode u pitanje“. Franc Nojman, koji se snažno oslanjao na Tomasa Hobsa, u uvodu u knjigu „Behemot“, podseća na razlikovanje između poretka i neporetka i napominje da je Hobs bio taj koji je popularisao i Levijatana i Behemota. Njegovo delo, *Levijatan*, je analiza države koja je politički sistem prinude čija suprotnost je stanje bezdržavlja, kaos, situacija bezakonja, nereda i anarhije. Na kraju svoje knjige Nojman dodaje esej sa naslovom „Da li je Nemačka država?“ i u odnosu na Hobsa proširuje osnovnu ideju poretka. Iako Levijatan, kako pokazuje Nojman, proždire društvo, on ga ne proždire celog. Njegova suverena moć je zasnovana na pristanku ljudi. Njegovo opravdanje je još uvek racionalno i, stoga, nesaglasno sa političkim sistemom koji potpuno žrtvuje pojedinca. Prema tome, Hobsov Levijatan takođe zahteva vladavinu prava. Oslanjajući se na formulu „zaštita za poslušnost“, država se javlja kao odgovor na egzistencijalni strah koji postoji u prirodnom stanju. Teror koji vlada u prirodnom stanju nagoni uplašene pojedince da se udruže, njihov strah raste do krajnosti, a onda se javlja iskra racionalnosti i iznenada im donosi novo dobro. Egzistencijalni strah je izvor poretka i sigurnosti, odnosno, *Creator et Defensor Pacis*.

Hobsovska formula „zaštita za poslušnost“ na ispravan način razume da je postojanje suverene vlasti koja je sposobna da obezbedi zakonitost, i prema tome u stanju da ublaži stalni strah od negrađanskog stanja *condition sine qua non* društvenog mira i poretka. Međutim, ono što Hobs, a kasnije ni njegov sledbenik Karl Šmit nisu uvideli jeste da vlast koja se oslanja isključivo na prinudu nikada ne može pojedince osloboditi od straha. Umesto toga, ona ih tera da žive u stalnoj zastrašenosti, ograničenoj slobodi i strahu. Ovo je ključno mesto za razumevanje instruktivnog tumačenja straha i poretka koje je ponudio Giljermo Ferero. Ferero, kao što sam istakao, pripada redu kanonskih teoretičara koji su se bavili pitanjima poretka i izvornim neredom: „Jer nered nastaje samo onda kada je nepredvidljivost stalno prisutna u ljudskim odnosima. Poredak predstavlja mogućnost predviđanja reakcija ljudi koje ne poznajemo. Zapravo, prvo konstruktivno pojavljivanje uma jeste pravni poredak, zakon u strogom smislu reči, bez koga niko od nas nikada ne može biti siguran da neće biti ubijen ili opljačkan kada napusti kuću. Politički poredak se može održavati samo kroz samodisciplinu.

Ali politička samodisciplina je jedan od najtežih zadataka sa mojim se suočava konstruktivni um. Ali je najnužniji jer bez njega je čovek osuđen na trajnu i užasnu nečovečnost” (Ferero 1941, 33). Dakle, prema Fereru, uništavanje legalnosti i poretka je najtraumatičnije iskustvo za svako društvo. Veliki preokreti i građanski rat su primeri tako dramatičnih događaja. Ferero nas upozorava da strah prožima svakoga kada je urušena legalnost društvenog tela, iako urušavanje poretka i legalnosti može biti opravdano porocima i slabostima režima: prva stvar od koje se plašimo je samouništenje, nakon čega se strah širi na sve druge. U takvim situacijama celokupno društvo je bačeno u haos. Ljudi iznenada otkrivaju da ne mogu verovati jedni drugima; prećutni dogovor ovde nije ni od kakve koristi i strah počinje da gospodari društvom menjajući ponašanje svih. Prema Fereru, ništa bolje ne odslikava stanje „velikog straha” od Francuske revolucije. Jedno od najstarijih i najprefinjenijih društava rasturilo se pred očima sveta. Oni su se naprosto probudili jednog jutra u društvu bez vojske, pravosuđa, policije, administracije i zakona. Društvo je bilo uhvaćeno u đavolskom krugu straha, terora, državnog udara, diktature, upada i rata bez pravila.

Ranih devedestih političko društvo u bivšoj Jugoslaviji se nalazilo u takvoj situaciji. Majkl Ignjatijev (Michael Ignatieff) je u svom odličnom opisu situacije na Balkanu ovo stanje zvao „naoružana paranoja”. Ignjatijev pokazuje da su narodi, u strahu jedni od drugih, uništili slabu državu, ali da sada teže da izgrade drugu, jednaku državu da ih odbrani i zaštititi. U međuvremenu, strah ih je učinio nesigurnim, nasilnim i usamljenim. Strah od neporetka pokreće ljude da teže stanju poretka i bezbednosti. Urušavanje poretka i legalnosti, kao i „veliki strah” koji je iznikao iz ovog procesa jeste rodno tle političkog amalgama (režima straha) koji su nastali u regionu.

STRAH I LEGITIMNOST

Na ovom mestu valjalo bi ukazati na Fererovu temeljnu tezu o složenoj vezi između poretka (vlade), straha i legitimnosti. Princip legitimnosti je *axiomata media* koji uspostavlja vezu između poretka i straha. Najpre ćemo ovde sumirati tip argumentacije koji izlaže Ferero.

Strah je početna tačka u Fererovoj teorijskoj konstrukciji. Ovo osećanje upućuje na životno stanje koje svoje korene ima u svesti o smrtnosti. Strah je „primordijalno zlo” na osnovu koga možemo ući u trag mnogim promenama u svetu koje imaju zajedničko ime „civilizacija” i „progres”. „Ovo primordijalno zlo je strah. Strah je duša živog univerzuma. Univerzum ne može kročiti u životnu sferu a da ne bude uplašen. Najviše živo stvorenje je čovek, koji je takođe najuplašeniije i najzastrašeniije stvorenje. On širi strah i zaplašen više od drugih zato što je jedino stvorenje koje ima ideju, opsesiju i terorisan je velikom mračnom aurom smrti” (Ferero 1942, 30).

Čovek je najplašljivije od svih stvorenja. Međutim, čovek “želi da bude hrabar i da pobedi svoj strah”. Strah i hrabrost su dve strane iste ljudske prirode. Civilizacije, što je drugo ime za ljudski napredak i koja je izražena kroz institucije, kulturu, religiju, simbole itd, jeste škola hrabrosti i meri se rezultatima napora koje čovek preduzima da bi savladao strah i razumeo stvarne opasnosti koje ga ugrožavaju. Najvažniji među ovim proizvodima civilizacije jeste vlada. Sledeći na ovom mestu Hobsovu formulu „zaštita za poslušnost“, Ferero pokazuje da je glavna funkcija poretka (vlade) da oslobodi čoveka od straha i da ljude zaštiti jedne od drugih. „Politička vladavina je najviša manifestacija tog straha u čoveku koja je sama nadahnuta pokušajima da se oslobodi od straha. To je verovatno najdublja i najmračnija tajna istorije. Vrhovna vlast je prisutna čak i u najsiriromašnijim i najmanje prosvetljenim ljudskim društvima. Shema prema kojoj je svaka država, bilo velika ili mala, organizovana bila je uvek i svuda ista: vladari koji su upravljali policijom i vojskom, koji su nametali svoju volju i odluke silom, mase koje su se pokoravale bilo dobrovoljno ili ne. Čovečanstvo je živelo, živi i živeće samo unutar takvog uređenja, i to iz veoma prostog razloga: ljudi ne veruju jedni drugima i plaše se jedni drugih, posebno zato što poseduju oružje da bi se odbranili“ (Ferero 1942, 32).

Ferero naglašava da su stah od rata i strah od anarhije najčešći izvori nereda, usmeravajući svoju analizu prema veoma specifičnim oblicima političkog straha, naime prema temeljnom političkom odnosu između vladara i potčinjenih, „gospodara i robova“ prema njegovoj terminologiji. „Vlada je u osnovi oružje za odbranu čovečanstva od najvećih strahova čovečanstva – anarhije i rata. U isto vreme, ona nastaje iz dvostrukog odnosa gospodara i robova. Većina ljudi su strašljiva, skromna i pokorna stvorenja, koja čine savitljivi materijal za vladanje, jer su oni rođeni da se pokoravaju“ (Ferero 1942, 33). Međutim, ovo čini paradoks političkog poretka. Mada je vladavina uspostavljena da oslobodi čoveka od straha i nesigurnosti, ona proizvodi posebnu vrstu straha, strah od moći. Na ovom mestu Ferero uvodi pojam legitimnosti, koji humanizuje i moralizuje temeljne političke odnose između onih koji vladaju i potčinjenih: „Principi legitimnosti su jedina odbrana od aktivnog i pasivnog straha od vlasti“. Oni su „magična moć“, „misteriozni“, „nevidljivi duh grada“. „Princip legitimnosti se ne može naći u filozofiji, religiji, istoriji, pravu ili kulturi Zapada. O principu legitimnosti se nikada nije pisalo jer su ljudi uvek bili nesvesni njegovog postojanja. Njihovo delovanje, životni tokovi, borbe, koje su uprkos svemu odlučivale o sudbini ljudi su, kao što smo videli, nevidljivo ezoterične, misteriozne. Oni su skriveni u dubini istorije“ (Ferero 1942, 227).

Osnovna funkcija principa legitimnosti jeste da moralizuje, humanizuje, civilizuje i obuzda političku moć i da umiri strah koji vlada između onih koji vladaju i podređenih. „Politička vladavina, takođe, kao i religija tokom

vremena postaje humanizovana i civilizovana utoliko što odbacuje od sebe aktivne i pasivne strahove; a odbacuje ih ukoliko je više puta odbranjen i postao nužan princip legitimnosti... Stvarna priroda ovih principa je da isteraju strah, misteriozni i recipročni strah koji uvek nastaje između onih koji vladaju i podređenih. To je razlog zašto oni s pravom mogu biti slavljani kao duh grada“ (Ferero 1942, 35). Princip legitimnosti je stub civilizacije, njegov zadatak je da oslobodi vlast i njene podanike od uzajamnog straha i da u njihovom odnosima sve više i više zauzima mesto straha i sile. Međutim, ako je u civilizovanoj državi princip legitimnosti narušen i vlast stečena silom, narod odmah ponovo pada u strah i varvarizam. Kao što smo mogli videti, Ferero deli normativni optimizam zapadne, moderne civilizacije, koja obećava oslobađanje od iracionalnih poriva, među kojima je strah najjači. Moderno prosvetiteljstvo je izgrađeno na racionalnom potiskivanju strahova, ali istinski racionalizam ne sastoji se u suzbijanju straha, nego u njegovom prepoznavanju i razumevanju. Možemo dodati da među opšta normativna mesta moderne političke teorije spada suprostavljanje straha i slobode. Od Monteskljea do Frankfurtske škole, od Ferera do Moske (Mosca) i Gramšija (*Gramsci*), od Ruzvelta (*Roosevelt*) do burmanske opozicione liderke Aun San Su Ći (Aung San Suu Kyi), strah je bio označavan kao neprijatelj nezavisne ličnosti i političke pristojnosti, i suprostavljan slobodi, prosvetćenosti i civilizaciji. Kako je Aun San Su Ći u svom obraćanju povodom dodele Nobelove nagrade naglasila već u prvoj rečenici: „Nije vlast ona koja kvari. Strah od gubljenja vlasti kvari one koji je vrše i strah od biča vlasti kvari one koji su joj podređeni“ (Aung San Suu Kyi 1991, 179). Hrabrost je drugo lice toga. Ona se pozvala na Aung Sana, svog oca, koji je „podsticao narod da skupi hrabrost“. Političke i demokratske institucije su podjednako sredstva i ciljevi za oslobađanje ljudi od straha. „Među osnovnim slobodama ka kojima ljudi teže kako bi njihov život mogao biti potpun i neograničen, sloboda od straha se ističe i kao sredstvo i kao cilj... Narodi koji hoće da grade nacije u kojima su čvrsto utemeljene snažne, demokratske institucije kao zaštitu od državne moći, moraju najpre naučiti da oslobode svoj um od apatije i straha“ (Aung San Suu Kyi 1991, 183).

STRAH I DIKTATURA

Ferero se široko oslanja na Taljeranova (*Tallerand*) razmatranja dva temeljna problema u svojim političkim spisima. Prvi je princip legitimnosti, a drugi totalitarna dinamika „revolucionarne države“ („bonapartizam“). Reč bonapartizam biće upotrebljavana iz očiglednih razloga. Bonapartizam je kao pojam prihvaćen da označi poseban oblik režima (režim straha), onu vrstu političkog poretka (vladavine) koji se zasniva na strahu kao svom energetskom principu. Ovo nasleđe je snažno ukorenjeno u evropskoj političkoj

kulturi i artikuliše se kao poseban oblik straha – strah od despotizma. Ono je opšte mesto u evropskoj političkoj kulturi, od Monteskija, preko Konstana (Constant), do Ferera i Džudit Sklar. Bonapartizam je vrsta političkog režima koji nije evropskog porekla, on je ne-evropski. „Koren ove tradicije (evropske), za one koji su je izumeli, jeste u suštini legalizam, vladavina prava. Suprotnost između evropske zakonske vladavine i orijentalnog, „turskog“, despotizma stara je koliko i evropska politička teorija. Povremeno su se javljali zastupnici prosvetljenog despotizma, koji upotrebljavaju orijentalni vlastodržci, kao modela racionalne vladavine. Ipak, glavni predmet ovih poređenja bila je briga da se ojača vladavina prava, upozoravajući Evropljane na opasnost i nesreće koje čekaju sve one koji ga odbacuju u prilog evropskog apsolutizma. Današnje sučeljavanje Istoka i Zapada nije tako jednostavno, ali teško da se promenilo njegovo ideološko jezgro” (Shklar 1964, 21).

Opet se snažno oslanjajući na Taljerana, Ferero formuliše dva stava o političkoj ulozi bonapartizma. Prvo, bonapartizam je „gnojni čir” na političkom telu Evrope; on je oblik režima koji ne pripada evropskoj političkoj kulturi. Drugo, osnovne odlike ovog oblika režima jeste urušavanje političkog i pravnog poretka. Francuskoj će biti potrebno, podseća Ferero još jednom na Taljerana, pedeset godina da povрати poverenje u republikanske političke i pravne ustanove nakod pada Napoleona Bonaparte. Ferero upotrebljava nekoliko pojmova da bi opisao Napoleonov politički režim: „revolucionarna vladavina”, „revolucionarni despotizam”, „totalitarni despotizam”. Reč je o obliku nelegitimne vladavine, obliku uzurpacije, oslonjene na strah kao svoj pokretački princip. Napoleon je bio proizvod revolucije, i „strah i samo strah je bio temeljna tajna celokupne njegove politike, kao i one revolucionarne”. Sudbina ovog oblika vladavine jeste da se ona nikada ne može sama stabilizovati; ona je, pozvaću se na Benžamina Konstana, „kuća na pesku”. Ovaj oblik režima, koji se oslanja na populističku mobilizaciju naroda, vrši zamenu slobode naroda sa moći naroda: „Ustav iz godine osme, koji je monstruozno izvrtanje i proizvod straha, porobio je narod istog trenutka kada ga je proglasio za suverena. Preokrenuta demokratija iz godine osme ne može postati legitimna vladavina, zbog toga što ona u praksi poriče princip suvereniteta, koji je ustav proglasio za temelj države. Isto se može reći za moderne totalitarne države. One su preokrenute demokratije koje su zasnovane, manje više, na istom modelu koji je uspostavljen Osamnaestim brimerom. One mogu trajati vekovima, ali nikada ne mogu postati legitimne. Sažeto, princip legitimnosti je uvek delimičan, ograničen, osporiv i reverzibilan, ali ipak uvek mora biti iskreno prihvaćen. Kada se on pretvori u kaos nikada ne može legalizovati vlast, koja u tom slučaju naprosto postaje instrument prinude” (Ferero 1941, 50).

U čemu je tajna ove vrste vladavine? Ako se slede Ferero, Konstan i neki drugi autori, može se tvrditi: rat je poslednji izvor njene moći i legitimnosti.

Ovaj oblik vladavine je stalno preopterećen „strahom diktatora”. Benžamin Konstan u svojoj raspravi „O duhu osvajanja i uzurpacije” govori da uzurpator, zabrinut i u agoniji, sam ne veruje u ona prava koja prisvaja za sebe, mada prisiljava svet da mu ih prizna. Nelegalnost ga proganja kao duh. On proglašava zakone i menja ih, donosi ustave i narušava ih, osniva carstva i urušava ih. On nikada nije zadovoljan sa svojom kućom izgrađenom na pesku, čiji temelji su propali u ambis. Vratimo se Fererovoj argumentaciji. „Sluđeni strahom do tačke upotrebe nasilja, ovi režimi su potpuno ignorisali granice iza koje upotreba sile postaje samoubistvena. Metodi za očuvanje unutrašnjeg poretka postaju giljotina, terorisanje, policijska tiranija, totalitarizam konzulata i Imperije, dok se u svojoj spoljnoj politici oslanjaju na rat bez pravila. Zbog toga što sve ove vlade predstavljaju nelegitimnu „uzurpaciju”, one upadaju u začarani krug straha koji izaziva zloupotrebu sile, koja sa svoje strane uvećava strah, što je Evropu uvuklo u ovaj krug (veliku paniku)” (Ferero 1941, 51). Međutim, ako su režimi straha zasnovani na ratu, prvi poraz u ratu, prema rečima Vilhelma Rošera (*Wilhelm Roscher*) „šalje Cezara kući”. Ferero je tvrdio da Napoleon nikada ne bi bio u stanju da održi svoju nelegitimnu vladavinu da ona nije bila ojačavana iluzijom pobeđe.

FERERO I BALKAN

U poslednjem delu teksta pokušaćemo da pokažemo kako se balkanska politička dinamika (ratovi na Balkanu tokom devedesetih godina dvadesetog veka) može promišljati unutar šireg teorijskog okvira Fererove političke teorije. Pri tome će biti upotrebljeni osnovni pojmovi Fererove političke teorije, ali će pre svega biti ukazano na važnost njegovog pojma kvazilegitimnosti. „Postoje ne samo legitimne i nelegitimne vlade; između njih nalaze se vlade, koje, mada nisu legitimne, mogu da računaju na dovoljno veliku podršku tako da ne moraju, kao nelegitimne vlade, da se oslanjaju samo na upotrebu korupcije, prevare i nasilja. One su obezbedile pristanak, delimično zato što sadrže elemente legitimnosti, delimično zbog toga što su nužne da bi se sprečila anarhija” (Ferero 1942, 217). Kao što je dobro poznato, postoji porodica pojmova koji su u modernoj i antičkoj političkoj teoriji imali značajnu ulogu u teoriji nelegitimne vladavine. Tiranija i despotizam su klasični primeri, ali u osamnaestom i devetnaestom veku pojavili su se novi pojmovi. Nakon Francuske revolucije, terora i prvog dolaska na vlast Napoleona, veliki broj teoretičara je smatrao da su sve stare klasifikacije režima zastarele. Najugledniji naučnici su preuzeli zadatak da objasne ovaj novi fenomen i da navedu njegove odlike: Tokvil (*Tocqueville*), fon Štajn (*L. von Stein*), Rošer, Trečke (*Treitschke*) itd. Često se dokazivalo, na način na koji je to

Ferero činio, da su u diktaturi podanici bili više ugnjeteni nego u tiraniji, despotizmu ili monarhiji.

Na ovaj način će i u ovom ogledu pokušati da se odredi priroda političkog režima koji je nastao u Srbiji kasnih osamdesetih godina dvadesetog veka. Reč je o blagom redefinisaju klasiifikacije principa legitimnosti iz Fererovog dela *The Reconstruction of Europe*. Kvazilegitimna vladavina je ona koja prikriva principe sile, straha i nesigurnosti iza privida slobode, institucija i legitimnosti. Prema Fereru, kvazilegitimnu vladavinu je najteže razumeti. Zbog toga što ovaj tip vladavine svoju legitimnost traži u sukobljenim principima legitimnosti, on živi u nepodnošljivoj protivrecnosti, on je u stalnoj opasnosti od vređanja zdravog razuma i morala svojih podanika. Posledica toga je da on mora kriti svoju pravu prirodu. On može uživati prednost koju donosi kvazi-legitimnost samo ukoliko uspe da se pruruši. Ferero dodaje da se cela generacija može pokoravati vladi ove vrste a da nikada ne dovede u pitanje njenu pravu prirodu, verujući da je ona suprotno od onoga što stvarno jeste. U takvom političkom poretku ne postoji ništa stabilno, stalno, konačno i organsko. Dokazujući da je nasilna i proizvoljna vlast uvek rezultat kvazi-legitimnog i nelegitimnog oblika političke dominacije, Ferero želi da objasni „užasni strah diktatora”. On piše: „strah diktatora je samo jedan primer ove magične moći principa legitimnosti. Diktator se plaši vlastite moći zato što ju je stekao narušavajući princip legitimnosti” (Ferero 1942, 27).

Politički režim koji je nastao u Srbiji krajem osamdesetih godina prošlog veka u velikoj meri se poklapa sa opisom formativnog principa koji je opisao Ferero. Osnovne karakteristike ovog režima vidljive su u klimi balkanskog rata (velika kriza, odnosno velika šizma prema Fererovoj terminologiji), personalizovanom obliku vladavine („samo ime vladara je njegov legitimacijski titulus”, kako kaže Trečke), masovnoj narodnoj mobilizaciji, strahu kao pokretačkom principu, institucijama bez ugleda i autoriteta, ponižavanju pojedinaca i stalnoj deinstitutionalizaciji pravnog i političkog poretka. Autoritet političkih ustanova je urušen uvođenjem starog ohlokratskog principa; deinstitutionalizacijom pravnog i političkog poretka uspostavljeno je stanje „anarhije u ime poretka”, a hiperinflacija normi išla je ruku pod ruku sa urušavanjem sloboda i principa legaliteta. Deinstitutionalizacija poretka je takođe bila praćena stalnom političkom i pravnom mobilizacijom. Politički projekti i principi bili su prihvaćani samo da bi sutradan bili zaboravljeni ili da bi bila sprećena njihova primena. To je bio način da se održi visoka napetost u političkoj javnosti, u skladu sa Napoleonovom geslom da „se Francuzima mora dati nešto novo svaka tri meseca”. Međutim, pokazalo se da ovaj tip vladavine ima vlastite granice i da izvor plebiscitarne i narodne podrške nije neiscrpan. Stupanje režima u rat može se razumeti kao tačka kada slabi moć

„plebiscitarne privlačnosti” režima i kada se smanjuju očekivanja javnosti. Oslanjanje na rat je tajna režima, a njegov najveći neprijatelj je mir. Opasnost leži u tome da ono što nastane kada se kaos postavi za načelo, završava u haosu. Sudbina modernih diktatora, od Napoleona do Miloševića, potvrđuje ovu istorijsku tendenciju. ¶

LITERATURA

- Bibó, István (1962) *Reflection on the Social Development of Europe*, N. York
- Constant, Benjamin (1988) *Political Writings*, trans. and edited B. Fontana, Cambridge University Press
- Corradi, J. E. (2001) “On Violence and Terror”, *Telos*, No. 120
- Delimo, Žan (1987) *Strah na Zapadu I i II*, prevod Zoran Stojanović, Književna zajednica Novoga Sada, Novi Sad
- Ferrero, Guglielmo (1941) *The Reconstruction of Europe*, G. P. Putnam Sons, N. York
- Ferrero, Guglielmo (1942) *The principles of Power. The great Political Crisis of History*, C. P. Putnam, N. York
- Hobbes, Thomas (1997) *A Discourse of Laws, in Three Discourses*, Chicago i London, Chicago University Press
- Ignatieff, Michael (1997) *The Warrior's Honnor: Ethnic War and Modern Conscience*, New York, Henry Holt
- Kateb, Georg (2004) “*Courage as a Virtue*”, *Social Research*, vol. 71, No 1, Spring Montenj, Mišel de ()
- Neumann, Franz (1957) *The Democratic and the Authoritarian State*, Edited and with Preface by Herbert Marcuse, Free Press of Glencoe, N. York
- Shklar, Judith (1964) *Legalism*, Harvard Univ. Press, Cambridge
- Suu Kyi, Aung San (1991) *Freedom from Fear*, Penguin, London
- Treitsche, Heinrich (1961) *Politics*, Constable, London
- Tukidid (2010) *Peloponeski rat*, prevod Dušanka Obradović, Prosveta, Beograd

SUMMARY

LEGITIMACY AND FEAR IN GUGLIELMO FERRERO

The article stressed the centrality of fear for political order, arguing that every theory of state, every developed political ideology tend to evade collective consequences of fear. Despite its importance, the problem of fear was neglected in mainstream political theory. The author offers a short genealogy of the way the problem of fear was addressed in traditional political theory since Thucydides. The focus of analysis is the complex relations between order (government), fear and legitimacy in the works of Guglielmo Ferrero and his disciple Bibó István. In the last part of article, the author makes an attempt to demonstrate how political dynamic on the Balkans could be reflected within broader framework of Ferrero's political theory. He found that Ferrero's concept of quasi-legitimacy might be very useful in that analysis.

KEY WORDS: Ferrero, order, fear, legitimacy, quasi-legitimacy, dictatorship

